

Dinlerde Günlük İbadet Uygulamaları

Yrd.Doç.Dr.Mehmet KATAR^(*)

Dinlerin özünde inanç, yani iman meselesi bulunmakta ve inanma şartı her dinin en başta gelen unsurunu oluşturmaktadır. Dinî inancın pratiğe dökülerek hayata yansıyan tezahürleri ise, dinin ikinci ve belki de en önemli boyutu olan ibadeti teşkil etmektedir. Bu çerçevede dinin, soyut inanç boyutundan somut, yaşanabilir ve gözlemlenebilir bir şekle kavuşması ve âdeta, dinin gerçek manada bir din hâline dönüşebilmesi ancak ibadet sayesinde mümkün olmaktadır. Şu halde ibadet, dinlerin başlıca tezahürü ve inançtan sonraki en önemli boyutudur.

Arapça itaât etmek, boyun eğmek, kulluk etmek anlamlarına gelen ibadet, en geniş manada, kişinin Allah'a ibadet şûuru ve niyetiyle yaptığı her türlü iş ve davranışı ifade etmektedir¹. İbadette, Allah'ın razı olduğu şeyleri yapmak ve O'na sonsuz bir tevazuyla bağlanmak esas olmaktadır². Bu genel tanımın yanında daha dar anlamda, insanların salt tapınma maksadıyla belirli zamanlarda ve şekillerde yaptıkları davranışları öne alan bir başka ibadet tanımı ise şöyledir : İbadet Yüce Allah'a büyük bir saygı, ta'zim ve tevazuyla itaât etmek ve bu maksatla belli davranışları yerine getirmektir³.

Yukarıda verilen tanımlardan ibadetin Allah'a itaât ve kulluktan, dinî amaçlarla yapılan formel bir takım davranışlara kadar pek çok şeyi içerdiği görülmektedir. Ancak burada bizim amacımız, sadece tapınma maksadıyla yapılan formel dinî davranışların, hatta daha dar bir çerçevede sadece İslâm'daki namaz gibi düzenli günlük bir ibadetin diğer dinlerdeki durumunu ele alıp incelemektir. Bu manada ele alacağımız ibadet ise, tapınma maksadıyla belirli dinî davranışları belirli şekil ve zamanlarda gerçekleştirmeyi ifade eden uygulamalar olacaktır.

(*) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Bkz. Osman Cilacı, Dinler ve İnsanlar, Konya 1990, 189-190.

² Elmahlı, M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, Sadeleştirilenler, İsmail Karaçam-Emin Işık vd. İstanbul 1992, I/104.

³ Tahir-ül-Mevlevî (Olgun) Müslümanlıkta İbadet Tarihi, Neşreden : Abdullah Işıklar, Bilmen Basımevi 1963, Ahmet Hamdi Akseki'nin yazdığı Önsöz, IX.

İbadet, hemen her dinin en önemli boyutunu teşkil etmekte ve ibadetsiz bir dine rastlanmamaktadır. Bu nedenle tarih boyunca daima kendisinden daha üstün bir varlığa inanan insanın bu üstün varlığa olan inancını da çeşitli davranışlarla, ibadetlerle dışa yansıttığı görülmektedir.⁴ Bu inanç ve ibadetlerin sadece ilahî menşeli dinlerde değil, ilkel kabilelerde bile bir şekilde var olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim ilkel kabile topluluklarının hemen tümünde bir Yüce Yaratıcı anlayışı görülmekte⁵ ve insanlar sağlıklı olmak, bol ürün elde etmek, düşman varlıklardan korunmak, günahlarını affettirmek gibi pek çok değişik amaçla O'na dualar etmekte, kurbanlar sunmakta ve çeşitli âyinler gerçekleştirmektedir⁶. Yapılan bu dua ve ibadetler çoğunlukla cemaat anlayışıyla icrâ edilmekte sihirbaz, kabile reisi veya yaşlı birinin idaresinde tüm yetişkinler bu âyinlere iştirak etmektedir⁷. Bunun yanında sadece aile fertlerini ilgilendiren bazı özel ibadet ve törenler ise aile büyüğünün idaresinde icrâ edilmektedir. Ayrıca birçok ilkel kabilede fert kendi başına da özel bir takım duaları gerçekleştirmektedir. Sabah kalkan kişi ibadet amacıyla ailesine veya kendisine mahsus özel bir kutsal mekâna gitmekte, saygıyla eğilerek çeşitli niyaz ve adaklarda bulunmakta ve hediyeye amacıyla oraya küçük bir takdime bırakmaktadır. Bu kişisel dua ve ibadetlerini gerçekleştirirken de herhangi bir kahin vb. şahısın yardımına ve aracılığına ihtiyaç duymamaktadır⁸. Çünkü ilkel kabile insanı, Tanrı'yı son müracaat merciî olarak görmekte; O'nun aracı-sız ve boş elle de olsa yapılan duaları, ibadetleri takdime gibi telakki ederek kabul ettiğine inanmaktadır. O'na ibadet için özel bir mekâna da gerek yoktur. Bu nedenle ilkel kabile topluluklarının çoğunda gelişmiş mabetlere de rastlanmamaktadır⁹.

Hint Dinlerinde İbadet

Dünyanın en eski dinlerinden biri olan Hinduizm'de çeşitli ibadetler bulunmaktadır. Ancak Hinduizm kendi içerisinde oldukça farklı inanç ve ibadetleri barındıran bir dindir. Bu nedenle Hinduizm'de çok karmaşık, ayrıntılı ibadetleri yapmak kadar, ibadet etmemeyi savunan farklı Hindu anlayışlarına da rastlanmaktadır¹⁰. Benimsenen dinî gelenek, ibadet edilen Tanrı ve yapılan törenler bölgeden bölgeye, mezhepten mezhebe değişmektedir. Dinî yaşayıştaki bu çeşitlilik ve çok tanrılı anlayış sebebiyle pek çok kişi yaşadığı bölgenin başlıca tanrısı yanında kendi özel tanrısına da ibadet etmektedir¹¹. Bu ibadetler; genellikle günlük yapılan dualar, kurban maksadıyla sunulan çeşitli takdimeler ve kutsal yerleri ziyaret gibi davranışlar şeklinde icrâ edilmektedir.

⁴ Bkz. Mevlevî, Önsöz, XIII; Cilacı, 193-194.

⁵ E.G.Parrinder, *Worship in the World's Religions*, London 1961, 20; F.H.Hilliard, *How Men Worship*, G.-Britain, 1978, 8.

⁶ Parrinder, 30; David A.Brown, *A Guide to Religions*, London 1991,21.

⁷ Bkz.Parrinder,31; Brown,22,32.

⁸ Parrinder, 33-34.

⁹ Parrinder, 23.

¹⁰ Brown, 63.

¹¹ Brown, 81; daha geniş bilgi için bkz. *A Handbook of Living Religions*, Edited by John R.Hinnells, London 1991, 222-225.

Hinduizm'e göre ancak Brahman, Kşatriya ve Vaisya gibi ilk üç kasttan birine mensup olanlar günlük ibadetleri gerçekleştirebilmektedir. Kadınlar ise, Vedaların ve kutsal ilahilerin okunduğu ibadetlere katılamamakta ancak, kocalarının, ibadet maksadıyla kullandığı yemekleri hazırlama ve ibadet kaplarını temizleme hakkına sahip olabilmektedir¹².

Günlük ibadette bulunacak Hindu, sabah gün doğmadan kalkmakta "Om" kelimesini ve tanrısının adını zikretmekte, saçlarını başının üzerinde toplayarak, Gayatri ilahisini okumakta, ayakları ve belden yukarısı çıplak bir biçimde, doğuya yönelip bağdaş kurarak otururken, kutsal beyaz bir ipi omuzlarından beline doğru dolamaktadır. Bu esnada derin bir tefekkür hâline dalarak içe yönelmeye, nefesini kontrole çalışmakta; ibadet amacıyla çeşitli "Veda" cümlelerini ve Gayatri ilahisini tekrarlamaktadır. Tanrının adını anarken azar azar su içmekte ve etrafına su sepelemekte, Tanrı heykeline su takdim etmekte ve ona bağlılığını dile getirmektedir. Gün ortasında ise bir din öğreticisini ziyaret ve Tanrı'yı tefekkür, ibadet için yeterli görülmektedir. Akşam ise sabahki-ne benzer ancak daha kısa olan bir ibadet gerçekleştirilmektedir¹³. Bu ibadetler çoğunlukla, ilahî isimlerin tekrar tekrar zikredilmesi veya kutsal formüller olan mantraların okunması şeklinde icrâ edilmektedir¹⁴.

Hinduizmdeki ibadette, çoğunlukla tanrı imaj ve heykelleri bulunmakta ve bunlara büyük bir saygı gösterilmektedir. İbadet esnasında bunların önünde lambalar yakılmakta, tütsüler tutuşturulmakta, yiyecek-ıçecek, taze sebze-meyve ve çiçekler sunulmaktadır¹⁵.

Hindularda genellikle her mabet bir Tanrı'ya hasredilmiştir¹⁶ ve orada onun bir heykeli bulunmaktadır. Burada yapılan ibadet de onun heykeli çevresinde odaklanmaktadır. Rahipler bu heykele hizmet etmekte, onu yıkayıp süslemektedir¹⁷. Buraya ibadet için gelen kişiler başkalarının gürültü yaptığı bir ortamda sessizce dua etmekte, bazen heykelin etrafında dönmekte, ona bakarak tefekkür etmekte, sonunda heykele sunulmak için getirilen yiyeceğin dağıtılmasıyla ondan yemekte ve ibadetini bitirmektedir¹⁸.

M.Ö.6. yılda Hinduizmin çok tanrıcılığına, brahman otoritesine ve kast yapısına tepki olarak ortaya çıkan Caynizim ve Buddizmde ise Tanrı anlayışı bulunmamaktadır. Bu sebeple bu dinlerin esnasında Tanrı'ya ibadet etme anlayışına rastlanmamakta, her iki din de, ibadeti değil, bazı özel davranışlarla arınmayı esas almaktadır. Bu dinler, insan hayatının yegâne şekillendiricisi olarak gördükleri karma-tenasüh çemberinden kurtulmayı en önemli hedef olarak kabul etmekte; bu nedenle nefsi arındırmayı en temel amaç olarak benimsemektedir. Ancak belki de ibadet ve duanın insan tabiatının

¹² Parrinder, 49.

¹³ Parrinder, 47-48; Ayrıca bkz. Louis Renou, Hinduizm, Çev. Maide Selen, İstanbul 1993, 73; A Handbook of Living Religions, 216; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara 1993, 93.

¹⁴ Brown, 81; Renou, 61.

¹⁵ A Handbook of Living Religions, 218-219; Renou, 63-64; Tümer-Küçük, 94.

¹⁶ Renou, 66.

¹⁷ A Handbook of Living Religions, 218; Brown, 81-82; Parrinder, 49.

¹⁸ Brown, 81-82; Parrinder, 49; ayrıca bkz. A Handbook of Living Religions, 219.

ayrılmaz bir parçası olmasından dolayı, bu dine mensup insanlar da dinlerinin özünde olmayan bazı ibadetleri gerçekleştirmektedir. Bunlardan Caynizmde sıradan halk Hindu tanrılarına duada bulunmakta ve mabetlerde bulunan Cina heykellerine arzuların arınışlığın sembolü olarak ibadet etmektedir¹⁹. Bu ibadet, özellikle merkezî konumdaki Cina heykeli üzerinde odaklanmaktadır. Caynistler sabah erkenden yıkanarak aç karnına mabede gelmekte ve önce dualar eşliğinde Cina heykeline yaklaşarak onun önünde pirinçle, dinî anlamlar ifade eden bir takım şekiller yapmaktadır²⁰. Ardından bu heykeller yıkanarak kurulanmakta, dualar eşliğinde safranla ovulmakta²¹ ve bunlara başta pirinç olmak üzere su, süt, meyve, çiçek, tütsü gibi maddeler takdim edilmekte ve bu heykeller önünde tütsü çubukları sallanmaktadır²². Takdimelerden sonra ibadetin en önemli kısmına sıra gelmektedir. Bu safhada Caynistler ayakta çeşitli dualar okumakta, üç defa Cina heykeli önünde secdeye kapanmakta, tirtankaraların üstünlüklerini zikrederek onlara övgüde bulunmaktadır²³. İbadetin bitiminde ise yine bu cinalara yönelik dualar eşliğinde geri geri gitmek suretiyle mabetten çıkılmaktadır²⁴.

Pek çok Caynist bu günlük ibadeti mabet yerine evindeki özel mekânda gerçekleştirmektedir. Mabetteki ibadetlere ise daha çok özel gün ve bayramlarda iştirak etmektedir²⁵. Evde yapılan bu ibadette de Caynistler sabah gün doğmadan önce kalkmakta, elindeki yüzsekizlik tesbihiyle üstün varlıklara dualarda bulunmakta ve onlardan yardım dilemekte, ellerini birleştirerek bu varlıklar önünde dört yana eğilmek suretiyle saygısını dile getirmektedir. Caynist rahiplerin ise günde üç kez kırksekizer dakikalık ibadetleri bulunmakta, günah itirafı ve orucun yeraldığı bu ibadetlere bazı dindar Caynistler de iştirak etmektedir²⁶.

Caynizmde sistematik bir ibadet anlayışı olmadığı için yapılan bu ibadetler uzatılıp kısaltılabilir veya çok farklı biçimlerde de icrâ edilebilir²⁷. Mezhepler arasında da pek çok farklılıklar bulunmaktadır²⁸. Ancak ibadet öncesi safran ağacı reçinesiyle alına işaret yapmak, heykel önünde tütsü çubuklarını yakıp sallamak, pirinç sunmak genellikle tüm ibadetlerdeki ortak davranışlar olarak görülmektedir²⁹.

Caynizmle aynı dönemde ve aynı bölgede ortaya çıkmış olan Buddizmde de esas olan tabiat üstü bir varlığın yardımı olmaksızın karma-tenasüh çemberinden kurtulmayı başarmaktır. Bu sebeple Buddha, Tanrı'nın varlığı ve O'na ibadet konusuna hiç temas etmemiş, taraftarlarına doğru düşünüş ve doğru davranışla kurtulmayı tavsiye etmiş-

¹⁹ Parrinder, 66; ayrıca bkz. A Handbook of Living Religions, 268.

²⁰ A Handbook of Living Religions, 268.

²¹ Parrinder, 66; A Handbook of Living Religions, 268; Hilliard, 60.

²² Parrinder, 68; ayrıca bkz. A Handbook of Living Religions, 268, 270.

²³ Parrinder, 68; ayrıca bkz. A Handbook of Living Religions, 270.

²⁴ Parrinder, 68.

²⁵ A Handbook of Living Religions, 270.

²⁶ Parrinder, 67.

²⁷ Parrinder, 68.

²⁸ Hilliard, 60.

²⁹ Parrinder, 68.

tir³⁰. Ancak ibadetsiz bir din olamayacağı için zaman içerisinde bu dinin mensupları da kendilerine mahsus bazı ibadetler oluşturmuşlardır. Zaman içerisinde oluşan bu ibadetler, Buddist öğretisiyle bu dinin yayıldığı yerlerdeki eski inanç ve ibadetlerin bir karışımı şeklinde teşekkül etmiştir. Bu nedenle her Buddist ülkesinin ve ekolünün farklı bir takım inanç ve uygulamalarına rastlanmaktadır³¹. Genellikle bütün bu farklı ekoller iki ana grup altında toplanmaktadır. Bunlardan Theravada (Hinayana) ekolü Seylan, Burma, Tayland, Kamboçya, Laos gibi güney Asya ülkelerinin; Mahayana ise Çin, Kore, Japonya, Tibet ve Moğolistan gibi ülkelerde yayılmış olan mezheplerin genel adını oluşturmaktadır³².

Bütün Buddist mezheplerinde sıradan halk için en önemli ibadet objeleri Buddha ve Buddha heykelleridir. Theravada ülkelerinde halk Buddha'yi Tanrı'nın üstünde Tanrı kabul ederek ona ubudiyette bulunmaktadır³³. Buddizmde her türlü ibadet, Buddha'ya ihtiram ifade eden cümlelerle başlamakta, Buddha, dharma (doktrin) ve sangha (rahip teşkilatı)'dan oluşan üç cevhere sığınma ifadeleriyle ve bazı kutsal metinlerin ahenkle okunmasıyla devam etmekte; yasak olan beş davranışı hatırlatan kuralların tekrarlanması ve bazen, en ileri düzeyde saygı ifadesi olarak yapılan secdeyle son bulmaktadır³⁴. Zahiren yapılan bütün bu ibadetleri Buddha üzerinde odaklandırmak suretiyle tefekkür etmek ise derûnî yapılan ibadet olarak kabul edilmektedir³⁵.

Ferdî ibadetin esas olduğu³⁶ Buddizmde ibadet mekânı olan pagodalar da genellikle bu amaca uygun yapılmakta ve küçük bölmeler ihtiva etmektedir. İbadet için gelenler bu bölmelerden istediklerine girmekte ve diledikleri şekilde ibadet etmektedir³⁷. Seyrek olarak topluca ibadetin yapıldığı zamanlarda ise gürültülü bir davul sesi eşliğinde rahip, cemaatin takdimesi olan gülleri Buddha heykeline sunmakta ve pirinç takdim etmektedir³⁸.

Buddizmde, birer ibadet objesi olarak Buddha ve diğer önemli şahsiyetlerin bakiyelerine de büyük bir değer verilmektedir. Bu bakiyeler tüm Buddist ülkelerinde yaygın olan Stupa adlı yapılarda muhafaza edilmekte ve bu bakiyelere ibadet edilmektedir³⁹. Bu ibadette, ibadetin objesi olan kutsal bakiye sağa alınmak suretiyle onun etrafında üç defa dönülmekte, ardından ona ihtiram maksadıyla rüku ve secde edilmektedir⁴⁰.

³⁰ Bkz. Brown, 145; Tümer-Küçük, 134; Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara 1955, 94; ayrıca bkz. Walter Ruben, *Buddhizm Tarihi*, Çev. Abidin İtil, Ankara 1947, 80-81.

³¹ Bkz. Brown, 150.

³² Brown, 123; Parrinder, 95, 117; Hilliard, 82, 104.

³³ Brown, 145, 153; Parrinder, 99.

³⁴ Brown, 146; Parrinder, 107.

³⁵ Parrinder, 107.

³⁶ Hilliard, 98; Parrinder, 106-107.

³⁷ Parrinder, 106-107.

³⁸ Parrinder, 107.

³⁹ Ruben, 111; *A Handbook of Living Religions*, 310-311; Brown, 151; Parrinder, 108; ayrıca bkz. Edward Conze, *Buddhism its essence and development*, New York 1959, 79.

⁴⁰ Brown, 151; Parrinder, 108; ayrıca bkz. Conze, 80.

Buddizmde bir başka önemli ibadet objesi ise, Budda'nın altında aydınlandığına inanılan Bodhi ağacıdır. Bizzat Budda'nın, taraftarlarına bu ağaca ibadet etmeyi emrettiği söylenilmektedir. Sıradan halk bu ağacı Tanrı'nın bulunduğu bir yer ve hatta Tanrı olarak görmektedir⁴¹

Diğer Hint menşeli dinlerde olduğu gibi Buddizmde de ibadet maksadıyla sunulan takdimeler önemli bir yer tutmaktadır. Budda heykelleri önüne bırakılan bu takdimeler lamba, kandil, tütsü çubukları, yiyecek-içecek, sebze-meyve, çiçek, kağıttan yapılmış fener ve şemsiyeler gibi çok çeşitli şeylerden oluşmaktadır⁴².

Manastırlarda ise Buddist keşişlerin haftalık, aylık ve yıllık özel ibadet günleri bulunmaktadır. Bu günlerde keşişler oruç tutmakta ve ibadet amaçlı günah itiraflarında bulunmaktadırlar⁴³.

Buddizmin Mahayana ekolü ise Theravada'ya göre daha geniş açılımlar yapmış ve farklı inançlardan unsurları daha fazla benimsemiş olan bir gruptur. Bu sebeple bunlarda Tanrı inancı ve geçici de olsa Nirvana öncesi bir cennet anlayışı bulunmaktadır. Bu cennetin sahibi olarak görülen Amitabha Budda'ya ibadet ise önemli bir yer tutmaktadır⁴⁴. İnsanlar sıkıntılardan kurtulmak, isteklerine erişmek için ona çeşitli dualarda bulunmakta, kutsal kitaplardan belirli kısımları yüksek sesle okumakta ve ona ışık, çiçek, tütsü, yiyecek gibi şeyleri takdim etmektedir⁴⁵. Ülkeden ülkeye değişen bu ibadetlerde halk genellikle, Amitabha Budda'yı en önemli ibadet objesi olarak görmekte ve evlerinde onun heykelini koyup ibadet ettiği özel bir yer oluşturmaktadır⁴⁶. Japonya'da bu özel mekâna "Butsudan", Çin'de ise "Sakyamuni" veya "Amitabha rafı" denmektedir⁴⁷. Tibet ve Nepal gibi ülkelerde ise çingirakların takılı olduğu özel dua çarkları döndürülmekte ve halk da bu çarkın dönüş istikametine uygun olarak onun etrafında dönmekte, bu esnada çeşitli dualar mırıldanmakta, Budda heykelleri önünde secde etmekte ve onlara çeşitli takdimeler sunmaktadır⁴⁸.

Diğer Hint kökenli dinlerde olduğu gibi Buddizmde de ibadette tesbihin önemli bir yeri bulunmaktadır. Özellikle Buddist rahipler sol bileklerine geçirdikleri yüzsekizlik tesbihi ibadet sırasında avuçlarına almakta ve bu suretle Budda'yla bağlantı kurduklarına inanmaktadır. Bu rahipler Theravada ülkelerinde olduğu gibi günün çeşitli vakitlerinde âyinler düzenlemekte, ancak halktan çok az kişi bu âyinelere iştirak etmektedir⁴⁹.

Hinduizm ile İslâm'ın bir karışımı olarak 16.yüzyılda ortaya çıkan Sih dininde ise diğer Hint kökenli dinlerden farklı olarak ferdi ibadet yanında cemaatle ibadet de

⁴¹ Brown, 151.

⁴² Parrinder, 106; Brown, 146; A Handbook of Living Religions, 311; ayrıca bkz. Hilliard, 97.

⁴³ Parrinder, 108; Schimmel, 93; Ruben, 46; ayrıca bkz. Hilliard, 98; Conze, 80; A Hilmi Ömer Budda, Dinler Tarihi, İstanbul 1935, I/308-309.

⁴⁴ Parrinder, 130; ayrıca bkz. Conze, 157-158; A Handbook of Living Religions, 324.

⁴⁵ Parrinder, 130; ayrıca bkz. Conze, 157-158; George Foot Moore, History of Religions, New York 1949, I/91.

⁴⁶ Moore, I/141; Parrinder, 130.

⁴⁷ Parrinder, 130.

⁴⁸ Parrinder, 131.

⁴⁹ Parrinder, 130-131; ayrıca bkz. Moore, I/91.

bulunmaktadır⁵⁰. Cemaatle yapılan ibadet için özel bir gün bulunmamakta ve genellikle herkesin gelebileceği tatil günlerinde bu âyinler icrâ edilmektedir. Sihlerde mabetteki ibadetin merkezinde kutsal kitap "Guru Granth Sahib" bulunmaktadır. Bu kitap âyin başlamadan önce törenle bulunduğu odadan, ibadetin yapılacağı mekâna getirilmekte ve özel yerine konarak açılmaktadır. Arkasında duran bir kişi, elindeki yelpazeyi sürekli sallamakta, mabede gelen kişiler ise onun önünde diz çökmekte veya secdeye kapanmaktadır⁵¹. Müzik ve davul eşliğinde sırasıyla "Asa da var" ilahisi, Guru Amar Das'ın "Anand Sahib" ilahisi okunduktan sonra cemaat halinde ayağa kalkılarak "Ardas" ilahisi okunmaktadır. Bu ilahilerden sonra rahip veya ayini yöneten kişi ayine gelenlerin feyiz almaları amacıyla Kutsal kitaptan herhangi bir kaç cümleyi okumakta ve ayini tamamlamaktadır. Âyinin sonunda ise cemaate, Hıristiyanlıktaki komünyonu hatırlatan, irmik helvasına benzer bir tatlı dağıtılmaktadır⁵².

Sihler ferdi olarak da sabah ve akşam ibadetlerini yapmaktadır. Sabahları kutsal kitaptan seçilmiş parçaları ihtiva eden Gutkalardan "Japji Sahib" denilen 38 cümlelik duayı okumakta, akşam ise günün şükürü olarak "rahiralalar" okunarak günlük ibadet tamamlanmaktadır⁵³. Diğer Hint dinlerinde olduğu gibi Sih dininde de derin tefekkür ibadette önemli sayılmakta ve zikir amacıyla tesbih kullanılmaktadır.

Çin ve Japon Dinlerinde İbadet

Çin'de eski halk inançları, Konfüçyüsçülük, Taoizm ve sonradan gelen Buddizmin etkileşiminden oluşan bir dinî akım bulunmaktadır. Birbiriyle karışmış olan bu dinlerin ortak hedefi insanlara yol, gidişat manasına gelen Tao'yu öğretmektir. Halk, bu dinlerin hangisi kendi isteklerine uygunsa o dinin Tanrısına ibadet etmekte, örneğin hem Taoist hem de Buddist mabetlerine gitmektedir⁵⁴. Aslında eskiden beri sadece idarecilerin ve aydınların, bahsi geçen bu dinlere ibadette bulunduğu, halkın ise bu dinlerden de çok şey almış olan eski halk inanışlarını devam ettirdiği ve tabiat unsurlarını içeren binlerce Tanrı'ya ibadet ettiği belirtilmektedir. Halkın, bu gün bile sürdürdüğü bu politeizmin kökenlerinin, tabiatperestliğe dayandığı iddia edilmektedir⁵⁵. İddiaya göre eski Çin toplumunda hayatın ve geçimin temeli olan tarım sebebiyle toprak ve ziraatle ilgili olan pek çok varlığa tapınılmaktaydı. Bu çerçevede her köy ve kasabada, yer, toprak, hasat, bereket, bulut, yağmur, rüzgâr gibi pek çok varlığın ruh ve tanrılarına ibadetlerin yapıldığı mabetler bulunmaktaydı. Bu ibadetlerin en önemlisi ise her yıl Pekin'deki "toprak ve ziraat sunağı"nda yapılmakta ve bu törenlerde imparator halkı adına bu tanrılara çeşitli takdimeler sunmaktaydı⁵⁶. Ayrıca göğe de büyük bir önem verilmekte

⁵⁰ Parrinder, 78; Hilliard, 66.

⁵¹ Daljit Singh and Angele Smith, *The Sikh World*, G.Britain 1992, 24-25; Parrinder, 78; Hilliard, 65.

⁵² Singh and Smith, 25, 27; Parrinder, 79; ayrıca bkz. Hilliard, 66.

⁵³ Singh and Smith, 26; ayrıca bkz. Hilliard, 62.

⁵⁴ Parrinder, 138.

⁵⁵ Parrinder, 138-139; Hilliard, 119-120; ayrıca bkz. Moore, 1/65-67.

⁵⁶ Parrinder, 139; Hilliard, 119-120; Budda, 1/345-346.

ve göğün oğlu olarak görülen imparator her yıl, bahar başlangıcında “Gök Mabedi”nde kurbanlar sunmakta ve Gök’ün rızasını kazanmak için ciddi törenler gerçekleştirmektedir⁵⁷.

Eski Çin’de tabiat ve tarım tanrılarıyla irtibatlı olarak mutfak-kiler tanrısına da inanılır ve ona özellikle yeni yılda çeşitli yiyecekler takdim edilirdi⁵⁸. Ayrıca tarım ve tabiatla ilgili olanlar dışında da pek çok mahallî tanrı inancı bulunmakta, sağlık ve hastalıkla ilgili tanrılara, aile fertlerini, köy ve şehirleri koruduğuna inanılan ruhlara ve tanrılara da çeşitli ibadetler yapılmaktaydı⁵⁹.

Eski Çin’in bir başka önemli ibadeti ise atalar kültü çerçevesinde gerçekleştirilen çeşitli törenlerdi. Bu kült Çin’in en önemli unsuru olarak görülmektedir. Bu önemden dolayı Çin dinini atalara ibadetten ibaret görenler de bulunmaktadır⁶⁰. Başka hiçbir dinde görülmeyecek boyutta olan ata kültüründe, ataların insana tanrılardan daha yakın olduğuna inanılarak çeşitli törenler yapılmaktaydı⁶¹. Bu çerçevede yapılanlar cenaze törenleri, kabirler ve ata isimlerinin yazıldığı tabletlere yönelik âyinler üzerinde odaklanmaktaydı⁶². Bugün de zayıflamış olmakla birlikte hâlâ devam eden bu uygulamaya göre özellikle ata isimlerinin yazıldığı tabletlere büyük önem verilmekteydi. Cenaze töreninden sonra bu aile büyüğünün ismi bir levhaya yazılmakta ve bu levha dört nesil boyu evin salonunda korunmaktaydı⁶³. Dört nesil saklandıktan sonra yeni gelen tabletlere yer açmak için bu tabletler kabile (sülale) mensuplarının ata tabletlerinin saklandığı ortak mekâna götürülmekteydi. Kabilenin ortak saygı gösterdiği bu tabletlere sülale büyüğü tarafından da çeşitli zamanlarda pirinç, kandil, tütsü, çiçek gibi şeyler sunulmakta, ilahiler okunmakta ve baharda bu atalar için kurbanlar sunulmaktaydı⁶⁴.

Evlerde saklanan tabletler çoğunlukla bir sunak ile Buddha heykellerinin de bulunduğu bir mekâna konulmakta ve bunlara pirinç, yiyecek, içecek, çiçek, tütsü çubukları, kandil gibi takdimeler sunulmaktaydı⁶⁵. Doğum ve ölüm yıldönümleri gibi özel anma günlerinde evin erkeği bu takdimeleri sunmakta, ardından bunlar önünde üç defa saygıyla eğilerek onlardan takdis dilemekteydi. Bu tabletlere eski yılın son günü ile yeni yılın ilk gününde daha kıymetli takdimeler sunulmakta ve bu dönem, ölen atalar ile yaşayanların birliktelik zamanı olarak görülmekteydi⁶⁶.

Günümüzde ise özellikle Komünizmin baskısıyla dinî pek çok unsur gibi atalar kültü de büyük oranda gerilemiştir. Artık ölümler için çok az tören yapılmakta ve genellikle bazı kadınlar aile tabletleri önünde tütsü yakarak dua etmeyi sürdürmektedir⁶⁷.

⁵⁷ Parrinder, 139; Hilliard, 121; ayrıca bkz. Brown, 94; Schimmel, 17; ayrıca bkz. Lewis Hodous, “Konfüçyüs Dini”, Çev. Dr. Günay Tümer; A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1976, XXI/398-399; Budda, I/353-355.

⁵⁸ Parrinder, 148.

⁵⁹ Parrinder, 139; Hilliard, 119-120.

⁶⁰ Parrinder, 140; Hilliard, 118; Brown, 94; Hodous, 400; ayrıca bkz. Budda, I/349.

⁶¹ Parrinder, 140; geniş bilgi için bkz. Budda, I/350-351.

⁶² Brown, 96; ayrıca bkz. Hodous, 401.

⁶³ Hodous, 402; Moore, I/76-77.

⁶⁴ Parrinder, 140-141; Hilliard, 120-121; Brown, 96.

⁶⁵ Hilliard, 120-121; Parrinder, 140-141; ayrıca bkz. Moore, I/70-71.

⁶⁶ Parrinder, 140-141; Hilliard, 120-121; Brown, 96.

⁶⁷ Parrinder, 150-151.

M.Ö.6. yüzyılda ortaya çıkmış olan Konfüçyüs, büyük oranda Çin'in bu inanç ve düşüncelerini derleyip toplayarak ön plana çıkardığı için Çin'in düşünce yapısını büyük ölçüde etkilemiştir. Bizzat kendisi bir din veya yenilik getirme iddiasında olmadığını, eskinin hikmet ve düşüncesini dönemine taşıyarak fert ve topluma yönelik kurallar belirlemeye çalıştığını belirtmiştir⁶⁸. Buna rağmen zaman içerisinde ona duyulan saygı giderek artmış ve ölümünden yaklaşık yedi yüzyıl sonra Konfüçyüs'ün öğretileri devletin resmî inancı hâline gelmiştir⁶⁹. Bu şekilde eski inançların sistematize edilmesiyle oluşan Konfüçyüsçülükte eskiden yer ve gök tanrılarına yıllık olarak yapılan ibadetler imparator ve onun resmî görevlileri tarafından yapılmaya devam edilmiştir. Bu çerçevede doğum yıldönümlerinde Konfüçyüs'e kurbanlar sunulmuş ve litürjik dualar edilmiştir⁷⁰. Konfüçyüsçülük, 1912'ye kadar devletin resmî dini olarak özellikle entellektüel kesim arasında varlığını devam ettirmiş⁷¹, Komünistlerin iktidara gelmesinden sonra yasaklanmıştır. Buna rağmen bu din, geleneksel halk inançları içindeki varlığını büyük ölçüde devam ettirmektedir⁷².

Konfüçyüsle aynı dönemde yaşamış olan Lao-Tzu ise devlet yerine, daha çok fertlerin benimsediği bir dini düşünceyi tesis etmiştir⁷³. Onun kurduğu Taoizm uzun yüzyıllar boyu Çin'in önemli dinlerinden biri olarak varlığını devam ettirmiştir. Günümüzde Çin'de halk arasında varlığını devam ettiren Taoizm ise Lao-Tzu'nun öğretilerinin çok az bir kısmını içermekte ve daha çok başka dinlerden bazı unsurlar ile büyü ve hurafeleri ihtiva etmektedir⁷⁴.

Bugün halk, pek çok tanrı heykelinin bulunduğu⁷⁵ Taoist mabetlerine çeşitli ihtiyaçları için gelmekte, kandil ve tütsüler sunarak dua etmektedir. Buddist rahipler gibi Taoist rahipler de halkın çeşitli dinî törenlerinde rol almakta, ölümler için âyinler düzenlemekte, mabetlerde falcılık yapmaktadırlar⁷⁶. Özellikle tanrılar için yapılan, halkın da iştirak ettiği bazı âyinlerde trampet ve gong kullanılmakta, mabetteki sunak kandillerle aydınlatılmakta ve tütsüler yapılmaktadır. Yeni yılda da mabetler, heykeller ve evler temizlenerek kötü ruhlardan arındırılmakta, yeni yıldan onbeş gün sonra ise kağıt ve kumaşlardan yapılmış kocaman ejderha figürleri yağmur ve ekinler için dua maksadıyla sokaklarda gezdirilmektedir⁷⁷.

Japonya'da Buddizmle içiçe varlığını sürdüren Japon millî dini Şintoizmde ise ibadet, esas itibariyle "kami" veya "ruhlar" olarak bilinen varlıklar üzerinde odaklan-

⁶⁸ Hilliard, 121-122; Brown, 94; ayrıca bkz. Parrinder, 141; ayrıca bkz. Schimmel, 20.

⁶⁹ Brown, 94; Parrinder, 142; Hodous, 397; ayrıca bkz. Budda, 1/375.

⁷⁰ Parrinder, 142; Hilliard, 124.

⁷¹ Hodous, 397; ayrıca bkz. Budda, 1/370.

⁷² Brown, 96; Parrinder, 150; Hilliard, 124.

⁷³ Parrinder, 143.

⁷⁴ Hilliard, 126; Parrinder, 143; ayrıca bkz. Robert Ernest Hume, *The World's Living Religions*, New York 1950, 143; Budda, 1/367-368.

⁷⁵ Hilliard, 127.

⁷⁶ Parrinder, 147.

⁷⁷ Parrinder, 148-149.

mıřtır⁷⁸. Kami, Őintoistlerin bile izahta zorlandıkları bir kavram olarak görölmekte ve onun uluhiyeti, kutsallığı, doğa üstü, haşyet verici güçleri ve ruhları ifade ettiği belirtilmektedir. Ayrıca ağaç, bitki, dağ, deniz gibi varlıkların da kamilerinin bulunması⁷⁹, kamilerin bir kısmının yiyecek ve içecek temin eden varlıklar olarak göröldüğüne, dolayısıyla eski Japon dininde de tabiata büyük önem verildiğine delil şayılmaktadır⁸⁰. Hatta insanların da ölümden sonra kami mahiyetini alarak varlıklarını devam ettirdiğine inanılmaktadır⁸¹.

Japonya'da dinin temelini oluşturan kamilere büyük önem verilmekte ve tüm ül-kede bunlar için yapılmış kutsal mekânlar olan "jinja" lar bulunmaktadır⁸². Jinjalar çoğunlukla sakin mekânlarda⁸³ ağaçlıklar içinde veya yol kenarında küçük taş veya ahşap yapılar halinde inşa edilmektedir⁸⁴. Bu jinjalar genellikle halkın girip dua ettiği bir kısım ile kamilerin yaşadığına inanılan, sadece rahiplerin girebildiği mukaddes bir bölmeden oluřmaktadır⁸⁵.

Cemaatle ibadetin olmadığı jinjalarda⁸⁶ halk kendilerine ayrılmış bölmede genellikle dünyevî isteklerinin gerçekleşmesi için ibadet etmektedir⁸⁷. Bu amaçla jinjaya gelen kişi ucunda zil takılı beyaz bir ipi çekmek suretiyle kamilerin dikkatini celbetmekte ve orada bulunan bağış kutusuna para atmaktadır. Bunun ardından ellerini şak-latarak veya Buddistler gibi birleştirerek ya da sadece şapkasını çıkarıp başını eğerek bir takım formüle edilmiş dualar mırıldanmaktadır. Oldukça sade olan bu törenlerde bazı kişşeler kamilere saygı alâmeti olarak başlarına kadar kaldırdıkları takdimeleri sunmakta ve dua etmektedir⁸⁸. Özellikle doğum, ölüm gibi kişsel veya hasat, bahar, yeni yıl gibi toplumsal nedenlerle kamilere pirinç, pirinç içkisi, yiyecek, sebze, meyve, balık gibi şeyler sunulmakta ve bu takdimelere dualarla eşlik edilmektedir. Yapılan bu ibadetin ağırlık noktasını genellikle kamilere şükran ve hayatın korunup kutsanması amacıyla yapılan dualar oluřturmaktadır⁸⁹. Bu takdime ve duaların yanında daha özel bir ibadeti yapmak isteyenler ise jinjanın kapısından bahçe kapısına kadar birkaç kez gidip gelmekte veya buzlu suyla banyo yapmaktadır⁹⁰. İnsanlar ekim ve hasat zaman-larında, ailevî bir takım sıkıntı ve hastalıklarda, kalıplaşmamış bir takım dualarla kamilere niyazda bulunmaktadır. Ayrıca böyle zamanlarda Buddizmin etkisiyle ortaya çıktığına inanılan bazı tılsımlara başvurulmaktadır. Rahipler tarafından satılan bu tılsım ve sihirlerin rahatsızlıklar ve hastalıkları ortadan kaldırdığına inanılmaktadır⁹¹.

⁷⁸ Brown, 56; ayrıca bkz. Hilliard, 128.

⁷⁹ Parrinder, 154-155; Hilliard, 130-131; ayrıca bkz. Hume, 150-151.

⁸⁰ Hilliard, 130-131; ayrıca bkz. Hume, 153; Brown, 56; Moore, 1/95.

⁸¹ Brown, 57; Bozkurt Güvenç, Japon Kültürü, Ankara 1995, 111-112; ayrıca bkz. Moore, 1/95.

⁸² Hilliard, 129; ayrıca bkz. Schimmel, 24; Güvenç, 112-113.

⁸³ Hilliard, 130; ayrıca bkz. Hume, 158.

⁸⁴ Hilliard, 129; ayrıca bkz. Moore, 1/100-101.

⁸⁵ Moore, 1/101; Parrinder, 159; Hilliard, 130; ayrıca bkz. Güvenç, 113.

⁸⁶ Parrinder, 161; Hume, 158-159.

⁸⁷ Hume, 160; Brown, 57; Parrinder, 161.

⁸⁸ Parrinder, 161; ayrıca bkz. Moore, 1/101; Hume, 159.

⁸⁹ Parrinder, 161; Hilliard, 131; Brown, 59.

⁹⁰ Parrinder, 161; Hilliard, 131; ayrıca bkz. Budda, 1/388.

⁹¹ Parrinder, 161.

Japonlar sadece jinjalarda değil, evlerinde de ibadet etmektedir. Bu ibadetler, “kami-dana” veya “kami rafi” denilen, genellikle duvara monte edilmiş olan ve içeriğinde kutsal şeyler bulunan kutular önünde yapılmaktadır. Bu kutsal mekândaki günlük ibadetler elleri çırparak ruhların ilgisini çekmek, dualar mırıldanmak, bir önceki ibadette sunulmuş yaprakları ve suyu tazelemekle tamamlanmaktadır. Özel durumlarda ailenin diğer fertleri de babanın yaptığı bu ibadete iştirak etmekte; böyle zamanlarda kandiller yakılarak dualar edilmekte ve piriç içkisi sunulmaktadır⁹².

Şinto anlayışına göre evde veya jinjada olsun, her türlü ibadetten önce maddî ve manevî arınmanın alâmeti olarak elleri ve ağzı suyla yıkamak gerekmektedir⁹³.

Günümüzde Şintoizm gelenekten fazla bir değer ifade etmeyen bir konuma gelmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte özellikle Buddizm ve Hıristiyanlıktan etkilenerek ortaya çıkan Şinto fırkalarında bir canlılık görülmekte, bu fırkalar müzik ve dansın da kullanıldığı cemaat ibadetlerine yer vermektedir⁹⁴.

Japonya’da pek çok Şinto dini mensubunun aynı zamanda Buddizme de inanması sebebiyle pek çok evde Şinto rafi yanında “Budda dana” denilen Budda rafları da bulunmaktadır. Bu raflar ise genellikle bir başka odada tıpkı Şinto rafları gibi dizayn edilmekte ve buraya özellikle Amida Budda’nın heykelleri konulmaktadır⁹⁵.

İlahî Dinlerde İbadet

Şu ana kadar ele aldığımız dinlerde sistematik bir ibadet anlayış ve uygulaması görülmemekte, çoğu zaman ibadetler isteğe bağlı ve ferdî olarak icrâ edilmektedir. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm ise bu dinlerden farklı olarak cemaatle ibadete önem vermekte ve daha sistematik bir görünüm sergilemektedir. Ancak bu dinlerden Yahudilik ve Hıristiyanlığın da ibadet anlayış ve uygulamalarında İslâm’a göre büyük farklılıklar bulunmakta ve her iki din de tarihî süreç içerisinde, ibadet konusunda büyük değişimler göstermektedir.

Bunlardan Yahudilikte özellikle Birinci Mabet Dönemi’nde, kurban en önemli ibadet olarak görülmekte ve bu amaçla, günün değişik zamanlarında Kudüs’teki Mabette kurbanlar sunulmaktaydı⁹⁶. Hatta, sadece Kudüs’teki Mabette değil Kudüs dışındaki bir takım mekânlarda da kurban törenleri icrâ edilmekteydi. Babil Sürgünü sonrasında ise bu kurbanların sadece Kudüs’teki Mabette sunulabileceği anlayışı benimsenmiştir. Bunun üzerine Kudüs’e uzak mekânlardaki mezbahların yerini Kutsal Kitab’ın kıraati ve dua gibi farklı ibadetlerin yapıldığı sinagoglar almıştır⁹⁷. Babil Sürgünü sonrasındaki

⁹² Parrinder, 161-162; ayrıca bkz. Hilliard, 132.

⁹³ Hilliard, 132; ayrıca bkz. Brown, 57.

⁹⁴ Parrinder, 162; Hilliard, 134.

⁹⁵ Parrinder, 162; ayrıca bkz. Güvenç, 111.

⁹⁶ Mehmet Katar, Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslâm’da Tövbe, Ankara 1997, 45-46.

⁹⁷ Bkz. Parrinder, 173-174; George Foot Moore, History of Religions, New York 1920, II/76-77; ayrıca bkz. Schimmel, 112-113.

İkinci Mabet döneminden itibaren başlayan bu günlük dua uygulamaları gittikçe önem kazanarak, kurban ibadeti yanında varlığını devam ettirmiştir. Mabedin ikinci ve son kez yıkılması ve Yahudilerin dünyanın her yanına yayılmasıyla kurban imkânı da tamamen ortadan kalkmıştır. Bunun yerini ise günde üç vakit sabah, öğlen ve akşam vakitleriyle, Sebt gününde yapılmakta olan dualar almıştır⁹⁸. Günümüze kadar devam eden bu günlük ibadet vakitleri, Kudüs'teki Mabette kurbanların sunulduğu saatlere denk gelecek şekilde düzenlenmiştir⁹⁹.

Yahudilikte bu ibadetlerin gerçekleştirilmesi için mukaddes bir mekâna ihtiyaç duyulmamakta ve bu ibadetler sinagog veya evde yapılabilir¹⁰⁰. Bu nedenle pek çok Yahudi, genellikle hafta içi ibadetlerini evde yapmakta, Sebt ve bayram ibadetlerinde ise sinagoga gitmektedir¹⁰¹. Cemaatle ibadet içinse onüç yaşını doldurmuş en az on erkeğin bulunması gerekmektedir¹⁰². Bu kişilerin sabah ibadetinde "tallit" olarak adlandırılan uçları püsküllü ibadet şalıyla başlarını ve omuzlarını örterek Tanrı'nın huzuruna başı açık çıkmaması gerekmektedir. Bu ibadet şalının yanında, sol kol ve alına, "tefilin" olarak adlandırılan deriden şeritler bağlanmaktadır. Bunlardan alına gelen şerite takılı olan deri kutucukta Tanrı'ya sevmeyi emreden "şma" metni yer almaktadır¹⁰³.

İbadette Kudüs yönüne dönülmekte ve çeşitli dualar edilmektedir¹⁰⁴. Bu duaların başlıcaları, çeşitli takdis duaları, "Şma Yisrael" (İşit İsrail) ve "Amida" dan oluşmaktadır. Bunlardan ayakta durma manasına gelen Amida onsekiz hayır duasından oluşmakta ve her ibadetin vazgeçilmez en önemli duası olarak görülmektedir. Bu duayı önce herkes alçak sesle okumakta, ardından ibadeti yöneten kişi bu duayı tüm cemaat adına yüksek sesle okumaktadır. Amida, Tanrı'ya övgü ile başlamakta, niyaz ve şükür ifadeleriyle sona ermektedir¹⁰⁵. Günde üç defa gerçekleştirilen bu dualara kaddiş duası ve çeşitli mezmur parçaları da eklenmektedir. Pazartesi ve Perşembe sabahları ise bu duaların yanında Tora'dan da bazı pasajlar okunmaktadır.

Yahudilikte günlük ibadetlerden başka haftalık ibadet günü bulunmaktadır. Haftanın son günü sayılan Sebt (Cumartesi) bir ibadet, istirahat ve bayram günü olarak görülmektedir¹⁰⁶. Sebt günü Cumayı Cumartesiye bağlayan akşamdan itibaren başlamakta ve evin erkeği genellikle o akşam sinagogda yapılan âyine katılmaktadır. Akşam

⁹⁸ Samuel S.Cohon, *Judaism a Way of Life*, Cincinnati 1948, 298; ayrıca bkz. Moore, II/76-77.

⁹⁹ *The World's Religions*, Edited by J.N.D.Anderson, London 1960, 40; ayrıca bkz. Parrinder, 175.

¹⁰⁰ Schimmel, 113; Tümer-Küçük, 225.

¹⁰¹ Parrinder, 176.

¹⁰² Hilliard, 148; Parrinder, 175; *The World's Religions*, 43; *A Handbook of Living Religions*, 39; Tümer-Küçük, 227. (Bu sayıya kadınlar dahil değildir. Çünkü geleneksel Yahudiliğe göre ibadet erkeklerin görevi olarak görülmekte ve kadınlar genellikle balkon veya son cemaat mahfili gibi ayrı bir bölmede oturmaktadır. [Bkz. Hilliard, 142; Parrinder, 174; *The World's Religions* 43; *A Handbook of Living Religions*, 39,41]. Ancak reformist gruplarda kadınların oturduğu yeri ayıran parmaklıklar kaldırılmış ve kadın erkek birlikte oturma izni verilmiştir. Bkz. Parrinder, 174; *A Handbook of Living Religions*, 41).

¹⁰³ Hilliard, 148; ayrıca bkz. *The World's Religions* 40.

¹⁰⁴ Parrinder, 174; *A Handbook of Living Religions*, 39; Tümer-Küçük, 225.

¹⁰⁵ Parrinder, 176; *A Handbook of Living Religions*, 39; *The World's Religions*, 40; ayrıca bkz. F.C.Happold, *Prayer and Meditation, Their Nature and Practice*, G.Britain 1971, 71.

¹⁰⁶ Parrinder, 176.

karanlık okerken evin hanımı, ailenin diğer fertlerinin önünde ve çeşitli dualar eşliğinde sebt kandillerini yakmaktadır. Yemekten önce aile fertleri masanın etrafına toplanmakta, evin erkeği eline aldığı bir kadeh şarabı, kutsama duaları ile günün anlam ve önemini hatırlatan Tekvin cümlelerini okuduktan sonra yudumlamaktadır. Daha sonra kadeh sırasıyla ailenin diğer fertlerinin ellerinde dolaşmaktadır. Bunun ardından dualar edilerek sebt yemeği yenmekte ve tekrar dualar edilmektedir¹⁰⁷. Sebt sabahı ise sinagogta yaklaşık üç saat süren bir âyin gerçekleştirilmekte ve çeşitli dualar yanında Tora'dan da belli bir miktar okunmaktadır¹⁰⁸. Tora metinlerinin sinagogun Kudüs'e bakan taraftaki dolabından çıkarılarak okunması âyinin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Bu metinlerin dualar eşliğinde yerinden çıkarılarak getirilişi ve geri gtrlş esnasında cemaat saygıyla ayağa kalkmaktadır¹⁰⁹. Tora'yı okuma işini ise haham veya cemaatten ehil olan herhangi bir kişi gerekleřtirmektedir¹¹⁰. Bu okuma belli bir plan çerçevesinde yapılmakta ve haftalara göre yapılmış taksimin takip edilmesiyle bir yıllık süre sonunda Tora'nın hatmi gerekleřmektedir¹¹¹.

Tümüyle ibadete ayrılmış olan Sebt günü güneşin batmasıyla sona ermekte ve günün bitişi anısına "Havdala" (ayrılma) töreni yapılmaktadır¹¹².

Hıristiyanlığın ise ortaya çıktığı ilk dönemlerde inanç esasları gibi ibadet şekilleri de belirli değildi. Bu inanç esasları ve ibadet şekilleri ancak iki üç yüzyıllık bir süreç sonucunda belirlenmeye bařlanmıř¹¹³ ancak bu konudaki değişim ve gelişmeler yüzyıllar boyu devam etmiştir. Bir tekamül süreci sonucunda bugünkü halini alan Hıristiyanlıktaki ibadet anlayışı ve uygulamalarının ilk üç yüzyıllık dönemi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Belki de bu, ilk dönemlerde Hıristiyanlığın, basit bir ekmek-şarap töreni dışında kendisine mahsus bir ibadet pratiğinin olmayışından kaynaklanmaktadır¹¹⁴. Nitekim kaynaklar, ilk Hıristiyanların Yahudi ibadetini tatbikede devam ettiklerini, Yahudi Kutsal Mabedine ve sinagoglara giderek günlük ibadetleri icra ettiklerini belirtmektedir¹¹⁵. Hatta bu ibadetlerin icrası sırasında zaman zaman bu ilk Hıristiyanlarla Yahudiler arasında tartışmalar meydana geldiği ve bazı Hıristiyanların sinagoglardan kovulduğu da belirtilmektedir. Gerek Yahudilerin bu tutumu ve gerekse kendi iç dinamiklerinin etkisiyle Hıristiyanlık günden güne Yahudilikten uzaklaşmış ve M.S. 70 yılında Yahudi Mabedinin yıkılması bu iki din arasındaki ayrılığı daha da arttırmıřtır¹¹⁶. Bu süreç içerisinde Kilisede Putperest kökenli olan Hıristiyanların sayısı da Ya-

¹⁰⁷Parrinder, 177; Hilliard, 149.

¹⁰⁸Parrinder, 177; A Handbook of Living Religions, 39.

¹⁰⁹Parrinder, 174; Hilliard, 143-144.

¹¹⁰Parrinder, 174-175; Hilliard, 144.

¹¹¹Parrinder, 177; Hilliard, 144; ayrıca bkz. The World's Religions, 41.

¹¹²Hilliard, 149.

¹¹³Hilliard, 155; ayrıca bkz. Dictionary of Religions, Edited by John R.Hinnells, G.Britain 1984, 353.

¹¹⁴Happold, 49.

¹¹⁵Hilliard, 156; K.Bihlmeyer-H.Tuchle, I-IV. Yüzyıllarda Hıristiyanlık, İstanbul 1972, 18; Katar, 96-97. (İlk Hıristiyan cemaatinin Yahudiliğin kural ve ibadetlerine bu sıklıkla bağlılığı, başlangıçta onların yeni bir din olmaktan çok, Yahudiliğe mahsus bir mezhep olarak görülmelerine bile neden olmuştur. Bkz. Hilliard, 156; Bihlmeyer-Tuchle, 18; Katar 96-97).

¹¹⁶Bkz. The Christian Faith, Essays in Explanation and Defence, Edited by R.Matthews, London 1944, 163.

hudi asıllı olanlara oranla çok daha fazla artmış ve bunlara ilk Hıristiyanların yaptığı Yahudi ibadetlerinden muafiyet hakkı tanınmıştır¹¹⁷. Böylece, başlangıçta icra edilen Yahudi ibadetleri de terkedilmiş ve sadece Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren İsa'nın dirilişiyile, irtibatlı olarak yapılan evharistiya âyini başlıca Hıristiyan ibadeti olarak varlığını devam ettirmiştir. Ancak bu âyinin algılanışı, yorumu, tatbiki ve bu konuda oluşturulan litürjilerde tarihî süreç içerisinde önemli değişiklikler meydana gelmiş, her Kilise kendi sosyal şartlarına uygun bir evharistiya anlayışı geliřtirmiştir¹¹⁸. Bu tekamül süreci içerisinde evharistiya kutlamaları başlangıçta basit bir agape (sevgi şöleni) iken asırlar boyunca gelişerek litürji, ritüel davranışlar, renk, müzik, buhur ve ışık gibi unsurların eklenmesiyle zenginleşmiştir¹¹⁹. Şekil ve muhteva hususundaki bu değişikliklere rağmen Evharistiya, ifade ettiği değer açısından bir değişikliğe uğramamış, daima Hıristiyanlıktaki ibadetin temelini oluşturmuştur¹²⁰.

Şükran manasına gelen evharistiya erken dönemden itibaren bir "kurban" olarak algılanmıştır. İsa vasıtasıyla gerçekleşen bu kurban sayesinde insanların vaftiz sonrası günahlardan kurtularak Tanrı'yla barışma imkânı bulduğu ve bu âyinle tüm Kilisenin Tanrı katına yükseldiği benimsenmiştir¹²¹. Ancak insanın arınmasını sağladığına inanılan bu kurbanın tabiatı ve âyinde sunulanın neliği, rahibin ekmek şarabı kutsamasıyla bunlarda bir değişiklik oluyorsa-bunun ne olduğuna dair pek çok tartışma olmuştur¹²². Bütün bu tartışmalara rağmen genel olarak Hıristiyanlar, özellikle Katolikler bu âyinle sözü, bedeni ve Kutsal Ruhuyla Hz.İsa'yı topyekûn kendi içlerine aldıklarına inanmaktadırlar.

Havariler döneminde Hz.İsa'nın son akşam yemeği anısına yapılan bu tören, önce birlikte yenen bir yemek ve ardından basit dualar eşliğinde yapılan ekmek şarap âyiniyle tamamlanmaktaydı. Kısa bir süre sonra bu âyin öncesindeki birlikte yemek yeme uygulaması, ekmek şarap âyininin ayrı yapılmaya başlanmış ve bu yemek geleneği bir müddet sonra tamamen terkedilmiştir¹²³. Dördüncü yüzyılın başlarına gelindiğinde ise o zamana kadar esas itibariyle Havarilerin yaptığı tarzdaki dualarla devam ettirilen evharistiya (ekmek-şarap) âyini için farklı Kiliselerde farklı litürjiler oluşturulmuştur¹²⁴. Bu dönemlerde yapılan evharistiya âyinlerinde ekmek şarap takdimesini sunmada halkın etkin bir rolü vardı. Bu çerçevede halk kendi bir parça ekmeğiyle küçük bir şişede şarabını getirir, rahip de bu gelen ekmek ve şarapları bir araya topladıktan sonra kutsar ve dağıtırdı. Zamanla bu uygulamadan vazgeçilmiş ve ekmek ile

¹¹⁷Bkz. Katar-99-100.

¹¹⁸Happold, 53.

¹¹⁹Happold, 49.

¹²⁰A New Catechism Catholic Faith for Adults, London 1978, 306; Moore, II/216; P.Xavier Jacob, Hıristiyan Kiliseleri ve İbadet Yerleri, İstanbul 1994, 12.

¹²¹Bkz. Happold, 54, 57; bkz. Moore, II/217-218.

¹²²Happold, 57.

¹²³Bihlmeyer-Tuchle, 89-90.

¹²⁴Happold, 52; ayrıca bkz. Moore, II/216-217. (Bu farklılık bugün bile devam etmekte, özellikle Doğu Ortodoks Kilisesi ile Katolik Kilisesi farklı şahısların oluşturduğu farklı evharistiya litürjileri kullanmaktadır. Bkz. Happold, 53; Moore, II/216-217).

şarab ruhban sınıfı tarafından temin edilmeye başlanmıştır. Halkın bu âyindeki takdimi ise "Mass parası" olarak bilinen para takdimesine dönüşmüştür¹²⁵.

Tarihî süreç içerisinde evharistiya âyininin farklı şekillerdeki icrasına paralel bir biçimde Kiliseler arasında da bu âyinin algılanışı ve litürjisinde farklılıklar olmuştur. Bunlardan Ortodoks Kilisesi "litürji" olarak adlandırdığı evharistiya'yı, genel olarak haftada bir, pazar günleri icra etmektedir. Her pazar günü sadece bir defa yapılan bu âyinde çeşitli dualar ile Mezmurlardan, Eski ve Yeni Ahit'ten bir takım pasajlar okunmaktadır¹²⁶. Ayakta yapılan bu âyinde tütsü, kutsal su ve kandil gibi unsurlar etkin bir biçimde kullanılmakta, koruyla okunan ilâhilere önemli bir yer verilmektedir¹²⁷. Ortodoks Kiliseleri bu âyinde yerel diller de kullanmakla birlikte, genellikle Grekçe olan Doğu litürjisini tercih etmektedir¹²⁸.

Katolik Kilisesi ise "mass" olarak adlandırdığı evharistiya'yı her gün icra etmekte; hatta Hz.İsa'nın doğum günü gibi bazı özel zamanlarda bu âyini günde üç defa gerçekleştirmektedir. Haftanın her günü gerçekleştirilen âyinin en önemli kutlamaları ise pazar günleri yapılmaktadır¹²⁹. Bu gün yapılan âyine her Hıristiyanın katılması gerekli görülmektedir. Âyin esnasında çeşitli dualar edilmekte, Mezmurlardan ve Yeni Ahit'ten pasajlar okunmakta, günah itiraftı yapılmaktadır. Cemaatin, önemli bir bölümünü ayakta takip ettiği ve zaman zaman diz çökerek haç çıkardığı bu törende, kutsanmış ekmek ve şarabın dağıtılmasından sonra bitiş duasıyla âyin tamamlanmaktadır¹³⁰.

Reform Kiliseleri'nde ise ülkeden ülkeye ve dönemden döneme farklılıklar görülmekle birlikte, evharistiya en önemli ibadet olarak kabul edilmektedir. Protestan Kiliselerinin bu konudaki en temel farkı ise, Katolik Kilisesi'nin aksine, rahibin kutsadığı ekmek ve şarabın, İsa'nın eti ve kanına dönüşmediğini savunmalarıdır. Bu Kiliseler komünyon âyini yolda sadece birkaç kez yapmakta, her türlü ibadet ve âyinde Kutsal Kitabın vaazına büyük önem vermektedir¹³¹. Bazı Protestan hareketleri ise ne evharistiya'ya ne de dua gibi diğer ibadetlere değer vermektedir. Bu hareketlerin en tipik örneği ise hiçbir sakrament ve âyinin kabul edilmediği Quakerlıktır¹³².

Hıristiyanlık'ta, dördüncü yüzyılın ikinci yarısına kadar, günlük olarak yapılan sistematik bir ibadet uygulaması da yoktu. Bu dönemlerde insanlar kendi başlarına veya aile içerisinde günlük dualarda bulunmaktaydı¹³³. Önceleri bu dualar esnasında Eski Ahit'ten bazı kısımlar, özellikle de mezmurlar okunmaktaydı. Zamanla İnciller ve Pavlus'un mektupları yazıldıktan sonra insanlar bu metinleri de ibadetlerinde kullanmak istemişler; böylece, yapılan dualarda Eski Ahit kadar Yeni Ahit'in bölümleri de kullanılmaya başlanmıştır¹³⁴. Dördüncü yüzyılın ikinci yarısında ise büyük oranda Ya-

¹²⁵ Happold, 55.

¹²⁶ Bkz. Parrinder, 214-215; Hilliard, 161-162.

¹²⁷ Hilliard, 161.

¹²⁸ Hilliard, 162; geniş bilgi için bkz. Timothy Ware, *The Orthodox Church*, G.Britain 1983, 286-295.

¹²⁹ *A New Catechism*, 309.

¹³⁰ Parrinder, 216-217; Jacob, 12-14.

¹³¹ Bkz. Hilliard, 165-166.

¹³² Hilliard, 166; Happold, 49.

¹³³ Happold, 49.

¹³⁴ Hilliard, 157-158; ayrıca bkz. *The Christian Faith*, 164.

hudiliğin etkisiyle¹³⁵ önce Doğu, ardından da Batı Kiliselerinde sabah ve akşam ibadetlerine başlanmıştır¹³⁶. Bir süre sonra manastırlarda, bu iki vakit ibadetinin sayısı günün ve gecenin değişik yedi zamanında icra edilen sekiz vakte¹³⁷ çıkarılmıştır. Ancak tüm Ortaçağ boyunca hem Doğu hem de Batı Kiliselerinde sadece ruhban sınıfı bu günlük ibadetlere katılma hakkına sahip olmuştur. Sıradan halk ise sadece evharistiya âyinine iştirak edebilmiştir. Bu dönemde Doğu Kilisesinde halk, haftalık evharistiya âyinine iştirakin yanında, evharistiyanın yapılacağı günlerin akşamlarında (Cumartesiye Pazar gününe bağlayan akşamlarda) ve bayram arefelerinde icra edilen gece ibadetlerine katılma imkânına sahip olmuştur. Bu gece ibadetlerinde çoğunlukla Mezmurlar, evharistiya âyininde okunan dualara benzer dualar ile Eski veya Yeni Ahit'ten bazı pasajlar okumak ibadetinin esasını oluşturmuştur¹³⁸.

Onaltıncı yüzyıldaki Protestan reformundan sonra Kiliseler günlük ibadet vakitlerini tekrar iki vakte indirmiş ve halka da bu ibadetlere iştirak imkânını vermiştir. Bu yeni uygulama, bazı ufak tefek düzenlemelerle günümüze kadar gelmiştir. Bugün Katolik Kilisesi gibi bazı Kiliseler günlük ibadetleri her gün sabah ve akşam vakitlerinde icra etmekte; bu iki vakit arasında da günlük evharistiya âyini yapmaktadır. Bu Kilise en önemli evharistiya kutsamasını ise pazar günleri gerçekleştirmektedir¹³⁹.

Ortodoks Kilisesinde ise bu günlük ibadetler, sadece manastırlar ile bazı Katedral ve mahallî kiliselerde icra edilmektedir. Ancak genel olarak Ortodokslarda, sabah ve akşam duaları haftalık olarak yapılmaktadır. Grekler haftalık yapılan bu dualardan akşama mahsus olanını Cumartesiye Pazara bağlayan akşam, sabah duasını ise Pazar sabahı, "İtirji" olarak adlandırdıkları evharistiyadan önce icra etmektedir. Ruslar ise her iki vakit duayı Cumartesi akşamı peşpeşe okumaktadır¹⁴⁰.

İslâm'da ise günlük ibadet olan namazın Hz. Muhammed'in risaletinin ilk gününden itibaren iki vakit olarak kılındığı¹⁴¹ daha sonra Miraç'ta beş vakit namazın bütün müslümanlara emredildiği belirtilmektedir¹⁴². Başlangıçta akşam namazı hariç, diğer tüm vakitlerde ikişer rekat olarak kılınan bu farz namazlar, Hicretten bir yıl kadar sonra dört rekata çıkarılmış¹⁴³ ve hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar uygulanmıştır. Namazın şekli Melek Cebrail tarafından Peygamberimize gösterilmiş, Peygamberimiz de bu uygulama tarzını bizzat kendi uygulamalarıyla tüm müslüman-

¹³⁵ Bkz. Dictionary of Religions, 353; The Christian Faith, 163.

¹³⁶ Happold, 49.

¹³⁷ Bu vakitler Mattins, Lauds, Prime, Terce, Sext, None, Vespers ve Compeline'dir. Bunlardan Mattins sabah, Vespers ise akşam ibadeti vaktidir; diğerleri ise ara vakitler olarak görülmektedir. (Dictionary of Religions, 353; Happold, 50; Ware, 273; A New Catechism, 308).

¹³⁸ Happold, 50.

¹³⁹ Bkz. A New Catechism, 308-309.

¹⁴⁰ Ware, 273.

¹⁴¹ Mevlevî, 24; Zeynu'd-Dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdî'l-Latif Zebidi, Sahîh-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, Mütercimi Ahmed Naim, Ankara 1981, II/278-279, 1 nolu dipnot.

¹⁴² Bkz. Buharî, II/277-279; Mevlevî, 24.

¹⁴³ Bkz. Buharî, II/460-462; Mevlevî, 24; Yaşar Nuri Öztürk, Kur'ân'ın Temel Kavramları, İstanbul 1991, 492-493.

lara ğretmiřtir¹⁴⁴. Günün belirli zamanlarında, bir disiplin içerisinde kıyam, rk, secde gibi çeşitli fizik davranıřlarla¹⁴⁵ gerçekleştirilen namaz ibadetinde Kur'ân'dan yetler okunmakta salt ve selm getirilmektedir¹⁴⁶.

Buraya kadar ele alıp incelediğimiz dinlerin tümünde günlük bazı ibadetlerin bulunduğu ve ibadet amacıyla bir takım davranışların gerçekleştirildiği görülmektedir. Ancak bu davranışların hemen hiç birinde İslâm'daki namazın sistematiğini, ahengini, düzen ve disiplinini görmek mümkün olmamaktadır. Herşeyden önce bu dinlerdeki ibadetler, dinlerin tebliğcileri tarafından belirlenmemiş veya onların belirlediği şekilde günümüze kadar gelmemiştir. Bu ibadetler, rneğin Hıristiyanlıkta olduğu gibi, tarihî süreç içerisinde din adamları tarafından konmuş, arttırılmış veya azaltılmıştır. Bu nedenle bu dinlerde ibadetin zamanı, şekli ve ifade ettiği anlamlar da ilk günkü yapısını koruyamamıştır.

Bu dinlerin ibadetlerinin icrasında İslâm'daki gibi ortak bir disiplin de genellikle görülmemektedir. Bu nedenle bunların çoğunda ibadetin ortak davranış biçimleri tam olarak yerleşmemiştir. Bu sebeple, rneğin Japon dininde olduğu gibi, her fert ibadetini bir başka dindanşından farklı biçimde icra edebilmektedir. Bu farklılığa paralel olarak Yahudilik ve Hıristiyanlık hariç bu dinlerin hemen hepsinde cemaatle ibadet anlayışını görmek mümkün değildir. Cemaatle ibadetin olduğu Yahudilik'te ise asıl ibadet, ancak Kudüs'teki Mabette kurban sunmakla mümkün görülmekteydi. Günümüzde yapılan üç vakit ibadet ise, kurban imknının ortadan kalkması üzerine kurbanın yerine konulmuş, yani sonradan şekillendirilmif bir ibadettir. Hıristiyanlıkta ise, başlangıçta belirgin bir ibadet uygulamasına rastlanmamakta, zaman içerisinde konulan ibadetlerin uzun süre sadece ruhban sınıfına mahsus kılındığı görülmektedir. Ancak reform sonrasında ruhban olmayan insanlara da bu günlük ibadetlere katılma hakkı verilmiştir. Günümüzde değişmiş olmakla birlikte, Mabet dönemi Yahudiliğinde de ruhban sınıfının ibadetlerde tam bir hakimiyetinin olduğu görülmektedir. Aynı durum Milat ncesi Hinduizimi için de söz konusudur. O dönem Hinduizmde tam bir Brahman tahakkümü görülmektedir. Bu durum tarihin çeşitli dönemlerinde ibadetin belli bir sınıfın tekelinde olduğunu ve sıradan insanların, Yaratıcılara ibadet hakkına bile lyık görülmediğini göstermektedir. Benzeri bir durum kadın-erkek ayırımında da grlmekte, rneğin Hinduizm'de kadınlar çok önemli bir takım ibadetlere katılamamakta, geleneksel Yahudilikte ise kadınlar ibadetle yükümlü sayılmamaktadır.

Ayrıca İslâm dışındaki diğer dinlerin hemen hepsinin, din adamı gibi bir takım şahışları veya tanrı imajı, heykel gibi nesnelere ibadetlerinde aracı olarak kullandıkları görülmektedir. İslâm'da ise bu tür aracı şahışlara ve nesnelere yer verilmemekte her fert doğrudan doğruya aracısız olarak Tanrı'ya ibadet etmektedir.

¹⁴⁴ Mevlevi, 24; M.Asım Köksal, Hz.Muhammed (A.S.) ve İslmiyet, İstanbul 1981, 138.

¹⁴⁵ ztrk, 487.

¹⁴⁶ ztrk, 489.